

ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 316.32:331.105.44(477)

Гришина Юлія Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення КНУ ім. Т.Шевченка

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. За роки незалежності Українська держава відбулася за всіма формальними показниками: незалежність, суверенітет і недоторканість кордонів визнані світовим співовариством; країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних організацій та об'єднань, зокрема, Ради Європи, прийнята у Всесвітню організацію торгівлі, підписані угоди про співробітництво із провідними міжнародними союзами ЄС і НАТО, країна придбала без'ядерний статус. У суспільно-політичному житті відбулася демонополізація ідеологічної сфери, сформувалася багатопартійна система, діють структури демократичного суспільства – громадські об'єднання, позадержавні аналітичні центри, незалежні друковані й Інтернет – видання.

Метою статті є визначення особливостей становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні та визначення ролі профспілок в цьому процесі як особливого елемента структури громадянського суспільства.

Стан дослідження теми. Проблеми діяльності профспілок були досліджені в працях багатьох вчених, зокрема, В.С. Венедиктова, В.Я. Гоца, Л.Я. Гінзбурга, В.В. Жернакова, С.О. Іванова, О.В. Лавриненка, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиця, Л.Я. Островського, О.С. Пашкова, П.Д. Пилипенка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.М. Скобелкіна, Н.М. Хуторян, О.І. Шебанової та ін. Проте, незважаючи на інтенсивність та широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам діяльності профспілок, їх діяльність і правове регулювання сьогодні не має достатнього наукового обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності, придбання атриутів державності, і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів, політичної та економічної облаштованості. Незалежна Україна, переборовши

складний конституційний шлях – від Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) до Конституції України (28 червня 1996 р.), обрала демократичний тип суспільно-політичного ладу та, безумовно, назавжди залишила минуле. Однак, вступивши в перехідний період, наша країна тільки в найбільш загальних рисах визначила, куди йти, і ще менше – як це зробити. Становлення політичної системи та інститутів громадянського суспільства відбувається складно, суміжно, на тлі перманентних криз у політичній, економічній, соціальній і духовній сферах.

Якщо звернутися до історичного коріння цього процесу, варто згадати про джерела громадянського суспільства, врахувати досвід поколінь.

Соціальна корпоративність на Русі (а мова йде і про значну частину лівобережної української території), як форма устрою громадського життя, в порівнянні з Європою того часу, не мала бурхливого розвитку правових відносин влади й недержавних об'єднань громадян. Зусилля Петра I в адміністративному порядку впровадити «Регламент головного Магістрату» в 1721 р., «Артільного указу» в 1722 р., і прищепити на російському ґрунті гільдії, успіху не мали.

Вважається, що початком легального самодіяльного руху в Російській державі необхідно вважати 31 жовтня 1765 р., коли імператриця Катерина II відповіла 15 ученим-економістам, наближеним до двору: «План и устав ваш, которому вы друг другу обязались, похваляем, и в согласии того Всемилостивейше опробуем, что вы себя называли Вольное Экономическое Общество. Извольте быть благонадежны» [1]. Це й був перший прецедент легалізації добровільного товариства в Росії, та все ж таки на умовах підлегlostі владі.

На правобережній території України ситуація була більш різноманітною в силу її підпорядкованості та впливу влади декількох держав – не тільки Росії, але й Польщі, Австрії, Молдові. Специфіка

соціально-економічного й політичного розвитку українського соціуму визначалася багатовекторністю підпорядкованості еліти, транзитністю території, періодичною відсутністю стабільної національної державності, економічним, етнічним і релігійним гнобленням населення. Тому, вже в 1817 р., тоді на території Австрії, в м. Львів серед робітників друкарні Піллера виникає вперше об'єднання «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи» [2, с. 5-8].

У центральній частині України, найбільш освіченої, революційно налаштованої, народжується ідея соціального протесту, виражена генієм української нації Тарасом Шевченком у «Кобзарі». Динаміка розвитку суспільних рухів підтверджує особливість менталітету народу – прагматичність, що приводить до організованих дій. Якщо в 1822 р. на українській території функціонувало 50 товариств, з яких – 23 нелегально, то з 1840 р. діяли 2 643 громадські організації, у тому числі 498 професійних [1].

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. на заміну традиційної концепції єдиного суспільства – держави приходить уявлення про громадянське суспільство, вільне від держави. Поступово виділяються два напрямки цієї концепції – ліберально-демократична й етатична моделі. Громадяни нашої країни є прихильниками другого напрямку, де громадянське суспільство розглядається як особлива сфера соціуму, відмінна від держави, але не суперечна їй. При цьому, основою існування влади й суспільства є право і закон.

У методологічному контексті найбільш продуктивним, на мій погляд, є підхід, коли громадянське суспільство є основою держави і їхнє становлення (суспільства й влади) відбувається в тісному діалектичному зв'язку. Це суспільство зрілих громадян, які, об'єднавшись в організації, разом із владою створюють розвинені правові відносини; це суспільство громадян, які вільні від влади, але взаємодіють із нею заради загального розвитку. Провідним елементом громадянського суспільства виступає особистість, і тому її несучі конструкції – всі соціальні інфраструктури, покликані сприяти всебічній реалізації особистості, її інтересів, і які, як й у цілому громадянське суспільство в Україні, діють слабко. Це – місцеве самоврядування, політичні партії, профспілки, асоціації, творчі союзи, системи освіти, родина, церква.

У реальному житті аналітики виділяють три діалектичних суперечливих варіанти взаємин громадянського суспільства й держави. Перший – громадянське суспільство придушується владою і, як результат, виникає тоталітарний режим. Другий – існує хитка рівновага між громадянським суспіль-

ством і державою – тоді виникають авторитарні режими різної системи жорсткості. Третій – влада виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках закону як правова держава. При цьому виникає їй діє демократичний режим.

Що стосується України, то третій варіант імпонує нашому суспільству як найбільш характерний і визначений Конституцією України.

Як констатує В.Д. Перевалов, «формування громадянського суспільства завжди так чи інакше пов’язувалося з проблемами вдосконалення держави, піднесення ролі права і закону... Ідеям громадянського суспільства про розумності та справедливості влади, про свободу і благополуччя особистості відповідають ідеї пріоритету права, єдності права і закону, правового розмежування діяльності різних гілок державної влади. Громадянське суспільство на шляху до правового розвивається разом з державою. Правову державу можна вважати результатом розвитку громадянського суспільства та умовою його подальшого вдосконалення» [3, с. 90, 96].

П. Рабінович громадянське суспільство визначає як «спільність вільних, рівноправних людей та їх об’єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником засобів і результатів своєї праці, а також брати активну участь у політичному житті» [4, с. 47]. Отже, громадянське суспільство і держава як різні соціальні системи знаходяться у тісному взаємозв’язку та взаємодії для досягнення загальних цілей [5, с. 5-18].

Окрім держави, щодо інших елементів структури громадянського суспільства також немає єдності. До структурних елементів громадянського суспільства пропонують відносити наступні елементи: 1) особистість; 2) сім'я; 3) школа; 4) церква; 5) власність і підприємництво; 6) соціальні групи, верстви, класи; 7) приватне життя громадян і її гарантії; 8) інститути демократії; 9) громадські об’єднання, політичні партії та рухи; 10) незалежне правосуддя; 11) система виховання і освіти; 12) вільні засоби масової інформації; 13) недержавні соціально-економічні відносини та ін. [6, с. 116].

Не беручи за мету виділення і структурування елементів громадянського суспільства, що може становити тему окремого дослідження, звернемо увагу на пропозицію В.А. Варивдіна. Науковець пропонує сім’ї, суспільні організації та рухи, інші організаційно оформлені та неоформлені об’єднання, органи суспільного самоуправління за місцем проживання чи в трудових і навчальних колективах, а також механізм виявлення та формування суспільної думки, вирішення соціальних конфліктів, недержавні засоби масової інформації, практику інсти-

туційного оформлення інтересів, що виникають у суспільстві і проявляються у культурній, цивілізованій формі в рамках конституції і законів держави, відносити до соціальної сфери громадянського суспільства [7, с. 23], якщо структурувати дану систему елементів за сферами діяльності.

В.Д. Перевалов уявляє структуру сучасного російського громадянського суспільства у вигляді п'яти систем, які відображають відповідні сфери його життєдіяльності: соціальну, економічну, політичну, духовно-культурну, інформаційну сфери. При цьому, за визначенням науковця, з означених блоків соціальна система охоплює громадські об'єднання серед сукупності об'єктивно сформованих спільнот людей і взаємин між ними як первинного, основного пласти громадянського суспільства, який надає визначальний вплив на життєдіяльність інших його підсистем.

Передусім В.Д. Перевалов у соціальному блокі виділяє блок відносин, «пов'язаних з продовженням роду людського, відтворенням людини, продовженням його життя, вихованням дітей. Це інститути сім'ї та відносини, зумовлені її існуванням, що забезпечують з'єднання біологічного і соціального начал в суспільстві». Другий блок, визначає науковець, складають відносини, що відображають суту соціальну сутність людини. «Це конкретні відносини людини з людиною як безпосередньо, так і в різних колективах (клубах, громадських об'єднаннях і т. ін.)» [4, с. 97].

Погоджуючись з вищенаведеними позиціями науковців щодо виділення і наповнення соціального блоку громадянського суспільства в аспекті входження до числа елементів такого професійних спілок, ми тим самим одразу відповідаємо Майклу У. Фолі та Бобу Едвардсу, які ставлять під сумнів включення в поняття громадянського суспільства понять бізнес («ринок»), підприємницькі асоціації, професійні організації, профспілки, політичні організації тощо [8, с. 585].

Профспілки є одним із важомих елементів громадянського суспільства. Саме про це свідчить віднесення їх функціонування до основних ознак громадянського суспільства. Наприклад, С.Г.Рябов до числа головних ознак громадянського суспільства відносить відокремлену від держави структуру суспільства, яка складена з різноманітних асоціацій, добровільних об'єднань людей; царину безпосередніх і різноманітних інтересів, можливості їх виражати та здійснювати [9, с. 80-81].

С. Третяк вважає, що самоорганізація громадян є однією з необхідних умов та ознакою сформованості громадянського суспільства. При цьому уточнює, що однією з соціально-економічних організацій захисту інтересів саме найманих працівни-

ків виступають профспілки [10]. В.В.Копейчиков характеризує громадянське суспільство як зв'язки, що включають активну участь у суспільному житті недержавних самоврядних спільнот (сім'я, корпорація, господарські корпорації, громадські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання) [11].

До числа основних ознак громадянського суспільства П.Рабінович включає економічну свободу громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свободу і добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності [5, с. 47].

В.Д. Перевалов вважає, що сучасне розуміння громадянського суспільства передбачає наявність у нього комплексу істотних ознак. Відсутність або нерозвиненість деяких з них дозволяє визначити стан «здоров'я» соціального організму і необхідні напрямки його самовдосконалення... Наявність різноманітних суспільних форм і інститутів (профспілки, партії, об'єднання підприємців, товариства споживачів, клуби тощо) дозволяє виразити і реалізувати найрізноманітніші потреби й інтереси індивідів, розкрити всю оригінальність людської істоти. Плюралізм як риса, що характеризує структуру та функціонування суспільної системи, з'являється у всіх її сферах: в економічній – це різноманіття форм власності (приватної, акціонерної, кооперативної, громадської і державної); в соціальній і політичній наявність широкої і розвиненої мережі громадських утворень, в яких індивід може проявити і захистити себе; в духовній – забезпечення світоглядної свободи, виключення дискримінації за ідеологічними мотивами, толерантне ставлення до різних релігій, протилемних поглядів [4, с. 94-95].

Водночас, необхідно зауважити, що громадські об'єднання належать у певній мірі не тільки до структури громадянського суспільства, але і до держави. Їх взаємне значення доволі складно переоцінити. За рахунок соціальної активності громадські об'єднання мають можливість формувати і висловлювати громадську позицію відносно певних суспільних процесів, явищ, певних осіб. При цьому громадські об'єднання як структури системи громадянського суспільства не тільки демонструють такі позиції, але і мають можливість здійснювати корегуючий вплив.

«Профспілки, будучи організаціями захисту економічних та соціальних інтересів найманих працівників, одночасно є важливим інститутом громадянського суспільства, покликаним представляти, виражати і захищати інтереси найманих працівників як громадян. Їх роль у громадянському суспільстві визначається ступенем наділення і роз-

ширення завдяки їх діям і боротьбі громадянських прав і свобод найманіх працівників, утвердження і розвитку у ньому практики соціального партнерства і стимулювання профспілкового самоврядування» [12]. В свою чергу, держава через закони, що мають загальнообов'язковий характер, певним чином координує (спрямовує) діяльність об'єднань громадян.

Якщо в цілому охарактеризувати статистику суб'єктів громадянського суспільства, то вона врахує з кількісної точки зору. Сьогодні зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16171 громадська організація, зокрема: 375 політичних партій, 320 профспілкових організацій [12]. Характерно, що в середовищі профспілок діє Федерація профспілок України – найбільше всеукраїнське профспілкове об'єднання, в яке входять більш як 85% членів профспілок України, що нараховує 9 млн. 209 тис. членів. До складу ФПУ входить 44 галузеві членські організації та 27 територіальних об'єднань. Чисельність первинних профспілкових організацій, що входять до ФПУ, становить 89424 організацій [13].

Отже, актуальним для українських профспілок є фактор консолідації в єдине поле діяльності. В цьому випадку профспілки могли бстати ще

більш впливовою суспільною силою, що могла б об'єднати всіх працюючих у країні.

Патріотично налаштовані профспілкові активісти, науковці, медіа, органи влади приймають організаційні, правові зусилля для виходу профспілок із кризового стану та пошуку свого конструктивного шляху в майбутньому українському суспільству: тим більше, що європейський рух найманіх працівників своїми діями в період рецесії демонструє зразки активності та примушує владу шукати інноваційні шляхи розвитку своєї національних держав.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що з позиції теорії профспілки є одним із важливих елементів структури громадянського суспільства. За рахунок соціальної активності профспілки мають можливість формувати і висловлювати позицію працівників відносно питань виробництва, умов праці, її оплати та інших на всіх рівнях регулювання праці від локального до загальнодержавного. При цьому профспілки як елементи структури громадянського суспільства не тільки активно демонструють такі позиції, але і мають можливість здійснювати корегуючий вплив на рішення роботодавців, вирішувати певні питання спільно з ним, впливати на хід загальносуспільних процесів у сфері праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пашков М. Замітки про історію «третього сектору» / М. Пашков // Дзеркало тижня. – 2002. – 17 серпня.
2. Берест Р. Перші профспілки: початок біографії / Р. Берест // Профспілки України. – 1995. – № 3-4, С. 5-8.
3. Теория государства и права : учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – [2-е изд., изм. и доп.] – М.: НОРМА, 2002. – 616 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібн.– [5-те вид., зі змінами.] / П. М. Рабінович. – К.: Атика. – 2001. – 176 с.
5. Гаджиев К.С. Гражданское общество и правовое государство / К. С. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – № 9. – С. 5-18.
6. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебн. / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 512 с.
7. Шемшученко Ю.С. Громадянське суспільство / Ю.С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. – К., 1998. – Т. 1. – С. 646-647.
8. Степаненко І.В. Концептуальна невизначеність громадянського суспільства в Україні : можливості подолання / І.В. Степаненко // Розвиток демократії в Україні : Метеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 581-597.
9. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави / С.Г. Рябов – К.: Тандем, 1996. – 204 с.
10. Третяк С. Профспілки як інститут громадянського суспільства / С. Третяк // Юридична газета. - 2006. – № 8. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2366>.
11. Копейчиков В.В. Громадянське суспільство : шляхи його формування в Україні / В.В. Копейчиков // Реферативний огляд діючого законодавства України та практика його застосування. – К. : Салком, 1996. – С. 5-23.
12. Єдиний реєстр громадських формувань: за даними сайту Міністерства юстиції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minjust.gov.ua/018501.
13. Федерація профспілок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Uk.m.wikipedia.org.

Гришина Юлія Миколаївна

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Аналізуються правові та історичні особливості процесу суспільно-політичної діяльності як сутнісної основи початку еволюції громадянського суспільства. З ліквідацією тоталітарного режиму в Україні за участю профспілок активізується пошук гуманістичних моделей і практик демократичного суспільного устрою, які б повніше використали творчий потенціал широких верств населення в управлінні державою.

Ключові слова: соціальна політика, громадянське суспільство, ідеологія, соціальна корпоративність, політичні партії, профспілки, український менталітет, влада.

Гришина Юлия Николаевна

**РОЛЬ ПРОФСОЮЗОВ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
В УКРАИНЕ**

Анализируются правовые и исторические особенности процесса общественно-политической деятельности как сущностной основы начала эволюции гражданского общества. С ликвидацией тоталитарного режима в Украине с участием профсоюзов активизируется поиск гуманистических моделей и практик демократического общественного строя, которые бы полнее использовали творческий потенциал широких слоев населения в управлении государством.

Ключевые слова: социальная политика, гражданское общество, идеология, социальная корпоративность, политические партии, профсоюзы, украинский менталитет, власть.

Gryshyna Julia Mykolaivna

**ROLE OF TRADE UNIONS IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY
IN UKRAINE**

The law and historical features of process of social and political activity are analysed as essence basis of beginning of evolution of civil society. And with liquidation of the totalitarian mode in Ukraine with trade unionsthe search of humanism models activates practices of democratic framework of society, which completer would use creative potential of wide layers of population in a government.

Keywords: social policy, civil society, ideology, social corporateness, political parties, trade unions, Ukrainian mentality, power.